УДК 81’367.622.21

Я. П. Ковтун – викладач кафедри німецької філології
Черкаського національного університету
імені Б. Хмельницького

Реалізація форм словотвірного значення у іменників із категоріальним значенням збірності (на матеріалі сучасної німецької мови)

*Роботу виконано на кафедрі німецької філології
ЧНУ ім. Б. Хмельницького*

У статті розглянуто визначення поняття “словотвірного значення”, висвітлено типи та форми його реалізації. Словотвірне значення займає проміжну позицію між лексичним та граматичним значеннями і належить одночасно до двох планів: вираження та змісту, і тому реалізується через їх взаємодію. Словотвірне значення є класифікуючим та складно-структурним, сприяє виділенню лексико-семантичних груп похідних слів у мові, встановлюється на основі семантичного співвідношення твірних та похідних основ.

Ключові слова: словотвірне значення, граматичне значення, лексичне значення, словотворчий формант, модифікація, транспозиція, мутація.

Ковтун Я. П. Реализация форм словообразовательного значения существительных с категориальным значеним собирательности. В статье рассмотрено понятие “Словообразовательное значения”, типы и формы его образования. Словообразовательное значение занимает промежуточную позицию между лексическим та грамматическим значениями и принадлежит одновременно двум планам: выражения и содержания, и поэтому реализуется благодаря их взаимодействию. Словообразовательное значение классифицирующее сложно-структурное понятие, оно содействует выделению лексико-семантических групп производных слов в языке, устанавливается на основе семантического соотношения образующих и производных основ.

Ключевые слова: словообразовательное значение, граматическое значение, лексическое значение, словообразующий формант, модификация, транспозиция, мутация.

Kovtun Y. P. Form Realization of a Word-Formative Meaning of the Noun with the Categorical Meaning of Collectiveness. This article addresses the notion of “word-formative meaning”, types and forms of its realization. Word-formative meaning occupies an intermediate place between lexical and grammatical meaning and belongs at the same time to two plans – an expression and content. That is why it is realized through the interaction of these two plans. Word-formative meaning qualifies, is compound-structured and influences the highlight of the lexico-semantical groups of derivative words in language and is established on the basis of a semantic correlation of formative and derivative basis.

Key words: the word-formative meaning, the grammatical meaning, the lexical meaning, the word-formative formant, modification, transposition, mutation.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі мовознавчої науки лінгвісти проявляють підвищений інтерес до вивчення характеру словотвірних значень похідних слів, які формують помітний пласт лексичного складу сучасної німецької мови. Така зацікавленість словотвірною семантикою дериватів, об’єднаних частиномовною спільністю твірних слів, цілком закономірна, оскільки сприяє типологізації словотвірних значень. Проблема лексичних, словотвірних та граматичних компонентів семеми є традиційною проблемою лексичних, словотвірних і граматичних значень. Вивченню цієї проблеми, особливо з’ясуванню природи вказаних типів значення приділялось немало уваги.

Актуальним є дослідження словотвірних структур із категоріальним значенням збірності, їх словотвірних значень із залученням семантики та структури похідних іменників.

Мета статті полягає у розгляді поняття “словотвірного значення” у похідних із категоріальним значенням збірності, визначенні ознак, притаманних словотвірному значенню та видам.

Завданням нашої статті є визначення словотвірного значення, його компонентів, видів та особливостей.

Об’єктом дослідження є похідні зі значенням збірності, матеріалом дослідження – лексичний склад іменників зі значенням збірності в сучасній німецькій мові, зібраний методом суцільної вибірки зі словника Deutsches Universalwörterbuch (3, neu bearbeitete Auflage).

© Ковтун Я. П., 2011

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Словотвір утворює нові слова як єдність форми (звучання і морфологічної структури) і змісту (значення). У новоутвореному слові як і в будь-якому слові мови є лексичне (індивідуальне) і граматичне (узагальнене, категоральне, супровідне лексичному) значення. Крім цього, похідні та новоутворення мають ще й словотвірне значення, що виникає у процесі словотворення, і до цих пір є дискусійним питанням.

Дослідженням *"словотвірного значення"* займалися такі вітчизняні вчені, як Г. О. Винокур, В. В. Виноградов, О. А. Земська, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, І. С. Улуханов. У своїх концепціях вони розглядають цей термін як компонент структури похідного слова, вказують на його пов'язаний характер і виявляють його в межах словотвірного типу. Досить ґрунтовно досліджували проблеми німецького словотворення Г. Пауль, В. Фляйшер, Л. Ортнер та інші. Основну увагу дослідники зосереджували на закономірностях існування мовленнєвих одиниць, на описі словотвірних моделей, словотвірних типів та їх структурних і семантичних відносин між собою.

Формування похідного слова відбувається за допомогою так званих ономасіологічних категорій, які утворюють у мові основу називання, а назване спеціальним іменем слово належить до певного понятійного класу і визначається деякими ознаками. Таке розуміння семантики похідного слова отримало високу оцінку в сучасній словотвірній теорії, здійснило вплив на розвиток та обґрунтування декількох концепцій словотвірного значення [6, 54].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз сучасних досліджень словотвірного значення дає можливість стверджувати, що словотвірне значення (далі СЗ) є найбільш загальним у семантиці між мотивованим та мотивуючим словом і визначається як різниця значень, які знаходяться у відношеннях словотвірної похідності [5, 6–7]. Новим значенням, що виникло у дериваті в результаті об'єднання з даною формантною частиною у словотвірному акті, називається СЗ, яке може визначатися за значенням формантної частини деривата [7, 468].

СЗ є узагальненою категорійною семантикою словотворчого форманта, змістом, що відрізняє значення похідного слова від семантики твірного. СЗ пов'язане з лексичним і граматичним, адже воно ґрунтується на певній морфологічній віднесеності слова й нерідко його ядерній (інтенсіональній) семантиці [10, 565].

На необхідність виділення СЗ поряд із лексичним та граматичним вказувалось уже давно. Досить інтенсивно досліджуються питання, пов'язані з природою та сутністю словотвірного значення. У результаті чималих досліджень вдалось виділити основні ознаки СЗ:

- модус СЗ більш обмежений, ніж у інших типів значення, воно реалізується тільки у межах похідного слова;
- СЗ належить до формально-об'єктивних значень мови;
- проміжний характер СЗ зумовлений тим, що за своєю "змістовністю" воно більше "лексичне", ніж "граматичне", а за формою вираження, навпаки, більше "граматичне", ніж "лексичне";
- СЗ є класифікуючим та систематизуючим значенням, яке сприяє виділенню головних лексико-семантичиих розрядів слів мови.

СЗ слід розглядати як складно-структуроване значення, яке називає певний тип відношення між певними рольовими структурами компонентів деривата і відношення, які маркують один компонент похідного як його базис, а інший як його ознаку, і зумовлюють ту роль, яку відіграє у даному похідному його мотивуюча частина [4, 12].

За останні роки дослідження семантичного аспекту словотворення призвело до того, що СЗ можна розглядати як одне із головних і самостійних типів мовних значень. СЗ трактується як повторювана семантична "сума" твірного слова і словотворчого афікса або ж як повторювана семантична "різниця" (відмінність) твірного й похідного [9, 12–13].

З ономасіологічного погляду на словотвірні явища слід зазначити, що СЗ виражає особливий тип відношення між ономасіологічним базисом даного слова і його ономасіологічною ознакою, яка фіксує ономасіологічний предикат: пор. *"Student" (студент)*, базис *-ent* формує значення "той", а ознака *"Studium"* належить до базису предиката *"studieren"*, де базис *-ieren* уточнюється за рахунок предиката *"studieren"*; саме відношення відбувається між тим, хто здіснює, і тим, що саме він здійснює [7, 468].

Проблема лексичних, словотвірних та граматичних компонентів семеми є традиційною проблемою лексичних, словотвірних і граматичних значень. Вивченню цієї проблеми, особливо з'ясуванню природи вказаних типів значення та критеріїв їх розмежування, приділялось немало уваги.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

У результаті було встановлено, що, по-перше, ***граматичне*** і ***словотвірне значення*** можуть бути абстрактними, а ***лексичні*** – і абстрактними, і конкретними і, по-друге, ***абстрактні лексичні значення*** за своїм логічним змістом можуть співпадати із відповідними словотвірними і граматичними значеннями [2, 92].

Залежно від типу відношень похідності [10, 566] СЗ поділяють на

модифікаційне: за умови збереження понятійного змісту твірного слова й утворення в семантиці похідного додаткових ознак інтенсивності, зменшувальності, пестливості, серед яких і значення збірності (*die Wäscherei (білизна), das Bauerntum (селянство), der Eichenwald (дубняк), der Birkenwald (березняк), die Apparatur (апаратура))* та одиничності: *die Bohne (квасолина), die Erbse (горошина)*);

транспозиційне: позначає новий частиномовний статус похідного слова при збереженні спільного із твірним понятійного змісту: *“regieren – Regierung” (правити – уряд, правління), “beschirren – Beschirrung” (одягати збрую (на коня) – кінське спорядження);* позначає значення процесуальності при транспозиції в клас дієслів [7, 468], наприклад: *“Witwe – verwittet sein” (“удова – удовіти”), “Steuer – steuern” (кермо – керувати)*; ознаки при транспозиції в клас прикметників; нім.: *“Kugel – kugelig” (шар – шаровидний), “Milch – milchig” (молоко – молочний), “Gabel – gabig” (виделка – виделкоподібний);*

мутаційне: [10, 566] при творенні нового понятійного змісту в похідному слові: *das Silberhaar (сиве волосся), das Goldfeld (золотоносний район).*

Виявлення специфіки кожного із названих словотвірних значень, з’ясування їхніх спільних та відмінних ознак зумовлює створення типології словотвірних значень відіменникових похідних [3, 81].

Транспозиційні значення розглядаються ще як [8, 160] ***синтаксична деривація***, яким властива абстрактна субстантивована дія з відтінком інтенсивності, тривалості, окремий акт дії: *das Gelaufe, die Rennerei, die Klatscherei, das Gebell, das Geächze, das Geblase*.

Серед ***модифікаційних значень*** виділяють ***зменшувальні***: “*Haus – Häuschen*” (будинок – будиночок), “*Buch – Büchlein*” (*книжка – книжечка*), ***збільшувальні*** (“*Haus – Hodihaus*”, “*будинок – великий будинок*”) або інші ***підсилювальні*** або ***кількісні*** значення: нім. “*brechen – zerbrechen* (*ламати – розламати*), “*beulen – zerbeulen*” (*гнути – погнути*), “*reißen – zerreißen” (рвати – порвати, розірвати*) [7, 468].

Таким чином, у словотвірній модифікації формант лише модифікує значення твірного, доповнює його інформацією, що стосується певних об’єктивних ознак предмета чи їхньої інтенсивності [1, 76].

Тому ***модифікаційним словотвірним значенням*** є таке значення похідного слова, яке відрізняється від твірного не загальною семантикою, а стилістичним чи іншим відтінками [11, 118].

Але серед похідних зі значенням збірності є іменники, які не позначають сукупності того, що належить особі, названій мотивуючим іменником. Тобто у словотвірному ланцюжку може бути пропущено похідне із мутаційним словотвірним значенням конкретного предмета. Наприклад, *Шевченкіана, Шекспіріана*. Значення цих дериватів є модифікаційно-мутаційним. Формування похідних на зразок *Шевченкіана* можна представити таким словотвірним ланцюжком: автор *(Шевченко)* – його твір (відсутнє слово) – сукупність творів *(Шевченкіана).*

Отже, значення, яке виражене за допомогою словотвірного форманта, можна назвати СЗ. Воно охоплює частину слів, які належать до тієї чи іншої частини мови. У цьому полягає його відмінність від категоріальних граматичних значень, таких, наприклад, як значення предметності у іменника або процесуальності у дієслова, які охоплюють всі слова даної частини мови [13, 10].

СЗ визначається як семантичний зв’язок між безпосередніми складовими однієї словотвірної конструкції. СЗ належить до параметрів словотвірної моделі, але при цьому можуть з’являтися певні відмінності між окремими частинами мови, наприклад, *die Volksbücherei, die Fußballmannschaft.* Похідне слово має узагальнену семантику при утворенні слова, а СЗ є тією загальною ознакою, яка характеризує похідні одного словотвірного ряду, однієї моделі, тобто словотвірне значення є значенням словотвірної моделі [15, 3]. Останнє формується в результаті взаємодії категоріального значення основ похідних слів і класифікуючого значення суфікса. Так, словотвірна модель із суфіксами *-ei, -um, -ium, -keit, -erie, -tum, -welt, -volk* надає похідному загального значення збірності [12]. Словотвірна модель “префікс *ge-* + дієслівна основа” створює також значення збірності. До цієї моделі належать такі лексичні одиниці, твірні основи яких одночасно сполучаються як з префіксом, так і з суфіксом. Такі випадки досить поодинокі. Зазвичай до них належать: 1) іменники (із

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

дієслівною твірною основою) з префіксом *ge-* і суфіксом *-e* (наприклад: *Gefrage, Gelaufe, Gebrülle, Gejährte, Gespiele*), рідко з іншими суфіксами (*Gebäude, Geschreibsel*); 2) прикметники з іменниками основами, які оформлені за типом інших дієприкметників слабких дієслів (наприклад: *gestiefelt, befracht, zertalt* та ін.). Одиничними дієсловами цієї моделі є: *befriedigen, beerdigen* та деякі інші. Отже, загальним для цієї моделі є значення збірності, колективності.

Висновки. Розглянувши види СЗ похідних слів, можна визначити, що СЗ іменників зі значенням збірності мотивується лексичним категоріальним значенням твірної основи і лексико-категоріальним значенням словотворчого форманта. Словотвірне значення визначається семантикою твірних основ і афіксів у словотворчому акті.

Отже, СЗ є класифікуючим, складно-структурним, входить до складу лексичного значення похідного слова, певним чином формує його, об'єднує всі значення похідного слова та сприяє виділенню головних лексико-семантичних груп похідних слів у мові.

У перспективі подальшого дослідження необхідним є виявлення словотвірних значень у збірних іменників сучасної німецької мови.

Література

1. Валюк З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія / З. О. Валюк. – Київ ; Полтава : АСМІ, 2005. – 365 с.
2. Васильев Л. М. Современноя лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
3. Жарко С. Ю. Модифікаційні словотвірні значення відсубстантивів / С. Ю. Жарко // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. – № 2. – 2006. – С. 81–85
4. Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразования : учеб. пособие / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 302 с.
5. Каращук П. М. Производственное слово в лексико-семантической системе английского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / П. М. Каращук. – М., 1974. – С. 6–7.
6. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова // Аспекты семантики. – М. : Просвещение, 1980. – С.81–155.
7. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
8. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке / А. И. Моисеев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 207 с.
9. Мурясов Р. С. Значение деривационное и значение словообразовательное / Р. С. Мурясов // Актуальные проблемы русского словообразования : тез. докл. и краткие сообщения III Республиканской науч. конф. 21–23 сентября 1978 г., г. Ташкент. – 1978. – С.13–15.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінолог. енцикл. / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
11. Сікорська З. С. Словник лінгвістичних термінів. Словотвір і морфеміка / З. С. Сікорська. – К. : Шлях, 2003. – 200 с.
12. Степанова М. Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого язика под рук. М. Д. Степановой. – М. : Рус. яз., 1979. – 536 с.
13. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
14. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 3, neu bearbeitete und erweiterte Auflage, 2004. – 1816 S.
15. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Unter Mitarb. von Marianne Schröder. – 2, durchges. und erg. Aufl. – Tübingen : Max Niemeuer Verlag, 1995. – 382 S.

Статтю подано до редколегії
14.04.2011 р.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com